

БЪЛГАРСКА БИБЛИОТЕЧНО-ИНФОРМАЦИОННА АСОЦИАЦИЯ

Книжовното наследство в българските библиотеки

Резултати от проучване

София, 2011

Проект „Напредък и устойчиво развитие на библиотечния сектор в България“, подкрепен от Фондация „Америка за България“

© ББИА. Всички права запазени. Този текст или части от него могат да бъдат размножавани и публикувани без съгласието на ББИА, но със задължително цитиране на източника.

Въведение

Българските библиотеки са отговорни за събирането, съхранението и опазването на книжовното наследство на България. Културното наследство на обединена Европа е един от нейните приоритети. На българските библиотеки им предстои да покажат българската идентичност в европейското семейство, като направят достъпни своите културни богатства. Въпросите за физическото оцеляване на писмените паметници, тяхното пренасяне в дигитален формат и популяризирането им в България, Европа и целия свят са обща отговорност на държавата, библиотеките и библиотечната гилдия.

С цел да подпомогне управлението на този процес Българската библиотечно-информационна асоциация инициира разработване на Национална програма за опазване и достъп до книжовното наследство. Предварителната идея на ББИА за обхвата и съдържанието на програмата е тя да включва следните компоненти:

а/ ПОЛИТИКИ: какво да се опазва (вкл. критерии за селекция), къде, как (профилактика, реставрация, дигитализация), как да се осигури широк и лесен достъп до документите (с възможности за информационно търсене, извличане на обекти, съвместимост с международни бази данни).

б/ СТРАТЕГИИ: управление, финансиране, план за действие, човешки ресурси.

Проучване във връзка с опазването на фондовете в българските библиотеки е проведено от ББИА (тогава СБИР) през 1997 г. За да подпомогне разработването на програмата с актуални и подробни данни, ББИА проведе през 2011 г. ново национално проучване на книжовното наследство в библиотеките. Терминът „книжовно наследство“ е използван съгласно дефиницията в Закона за културното наследство, допълнен и прецизиран от предложенията на Националната библиотека “Св. Св. Кирил и Методий” за изменение и допълнение на Закона. Според тези източници видовете документи, принадлежащи към книжовното наследство, и следователно обект на изследването на ББИА, са: ръкописни книги, старопечатни книги, продължаващи издания 1844-1878, архивни материали, снимки, портрети и пощенски картички. Към тези категории работната група, съставила анкетната карта, прибави и продължаващите издания 1878-1944, чиито колекции в библиотеките са силно застрашени и същевременно най-ползвани.

Цели на проучването:

- да установи обема и местоположението на библиотечните материали, които принадлежат към книжовното наследство;
- да събере информация за условията за съхранение и адекватността на мерките за превенция, консервация и реставрация на изследваните видове книжовно наследство;
- да установи каква информация съществува за изследваните видове на ниво регистрация, каталогизиране и онлайн достъп до каталози;

- да определи каква част от книжовното наследство в библиотеките е конвертирана на друг носител с цел опазване и достъп (микрофилмираме и дигитализиране), както и качеството на дигиталните колекции и достъпа до тях;
- да констатира кадровата осигуреност и подготвеността на персонала за извършване на дейностите по опазване и достъп;
- да определи адекватността на финансирането и обобща информацията за източниците на финансиране на дейностите по опазване, съхранение и достъп.

За целта на проучването беше сформирана работна група от 6 експерта*, която подготви анкетна карта от 118 въпроса. Анкетната карта, структурирана в девет блока, изследва следните аспекти от опазването на колекциите с книжовно наследство:

- 1. Колекции, принадлежащи към книжовното наследство. Наличност и локализация**
- 2. Условия за съхранение. Консервационни мерки**
- 3. Обхват и качество на библиографското представяне в библиотечните каталози**
- 4. Микрофилмиране и дигитализация на книжовното наследство с оглед опазване и достъп**
- 5. Библиотечен персонал и подготвеност за извършване на съхранителни и дигитализационни дейности**
- 6. Бюджет за дейности по опазване и съхранение**
- 7. Приоритети на библиотеките за следващите 2 години**

Обект на проучването бяха 95 библиотеки, които притежават документи, принадлежащи на книжовното наследство. За подготвянето на списъка бяха използвани данни на Българската археографска комисия при Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ и бяха прегледани сайтовете на библиотеките. Прецизирането на списъка стана възможно благодарение на отзивчивостта на методичните отдели на двадесет и седемте регионални библиотеки в страната, които направиха проверка на място и споделиха с работната група своите наблюдения.

За набиране на информацията са използвани два основни метода: 1/ самостоятелно попълване на въпросника от библиотеките, в които персоналът е достатъчно подготвен, за да отговори на въпросите без допълнителна помощ; 2/ посещение на място с интервю от експерти на ББИА – в библиотеки, в които работят неспециалисти – предимно манастирски, църковни и някои читалищни.

Постигнат е изключително висок процент на отзовалите се библиотеки - за 81 от общо 95 (83 %) са попълнени анкетни карти. По видове библиотеки респондентите са както следва: национална – 1; регионални – 26 (32.1%); общински – 6 (7.4%); читалищни – 15 (18,5%); научни – 11 (13,5); университетски – 3 (3,7%); училищни – 5 (6.1%); църковни – 14 (17.2%).

В рамките на проучвателния период не беше получено съгласие от Светия Синод на Българската Православна Църква за проучване на манастирските и църковните библиотеки. Междувременно ББИА изпрати писма на всички манастирски и църковни библиотеки, за които се знае, че притежават книжовно наследство. Четиринадесет от тях взеха самостоятелно решение и

участваха в проучването. За съжаление трите най-големи манастира (Рилски, Троянски, Бачковски) останаха извън обхвата на проучването.

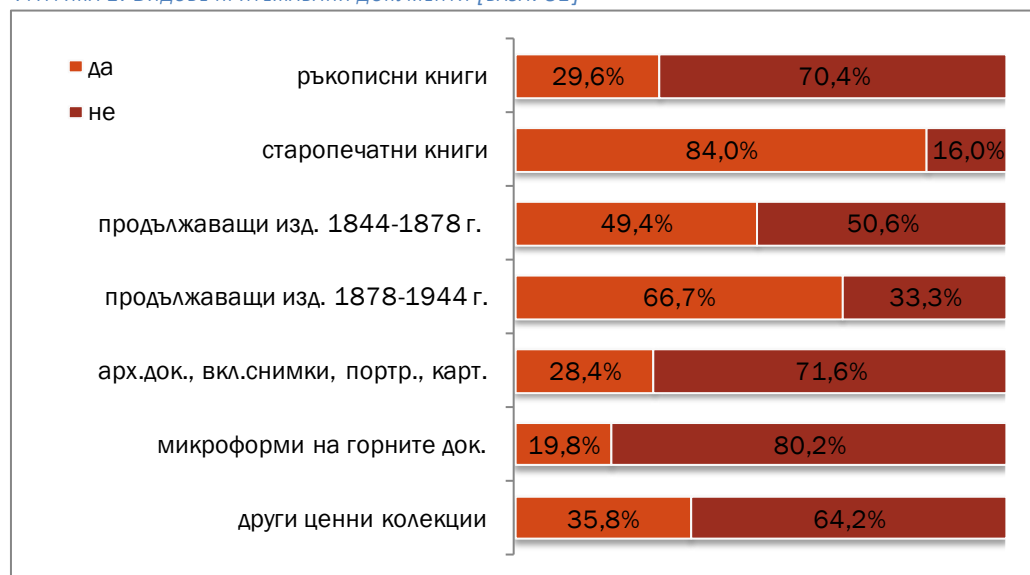
След обработката на анкетните карти работната група по проучването състави подробен доклад с анализи и заключения в обем от 60 страници, 68 графики и две таблици. Тук представяме кратък вариант с основните факти и изводи.

Резултати

1. Колекции, принадлежащи към книжовното наследство. Наличност и локализация

Документи, принадлежащи към книжовното наследство, се съхраняват в 78 от общо 81 изследвани библиотеки. Най-голям е броят на библиотеките, притежаващи старопечатни книги (84%), следвани от библиотеките с продължаващи издания 1878-1944 г. (67%) и библиотеките с продължаващи издания 1844-1878 г. (49%).

ГРАФИКА 1. ВИДОВЕ ПРИТЕЖАВАНИ ДОКУМЕНТИ [БАЗА: 81]

Всички видове изследвани материали са представени в следните библиотеки: Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“, Народна библиотека „Иван Вазов“ – Пловдив, Регионална библиотека „П.Р. Славейков“ – Велико Търново и Регионална библиотека „Любен Каравелов“ – Русе. Значителна част от анкетирани библиотеки (42%) притежават един или два вида от изследваните видове колекции; в 37% могат да се намерят три или четири вида.

Резултати по видове документи :

1.1. Ръкописни книги

- От общо 81 анкетирани, 24 библиотеки притежават ръкописни книги. Количеството ръкописни книги във всички изследвани библиотеки е 7 952 (без колекциите на Рилски, Троянски и Бачковски манастир). От тях 2629 (33%) са славянски (XI – края на XIX в.), а 5302

(67%) – други, с датировка до края на XIX в. (гръцки, арабски, персийски, турски, латински, еврейски и др.).

Над 90% от ръкописните книги са концентрирани в библиотеките в София. Само 5 от 24 библиотеки, притежаващи ръкописни книги, съхраняват повече от 100 заглавия, а 4 от тях са в София. Националната библиотека „Св.Св. Кирил и Методий“ съхранява най-голям брой - 5763 ръкописни книги (български, сръбски, молдовски, руски, гръцки, турски, персийски, арабски, както и по-малък брой италиански, румънски, грузински, арменски и еврейски), следвана от Университетска библиотека на СУ „Св. Кл. Охридски“ (включва Центъра за славяно-византийски проучвания „Проф. Иван Дуйчев“ към Софийския университет) - 738 и Църковно-историческия и архивен институт към Българска патриаршия - 692). Останалите по-малки колекции заслужават специално внимание и детайлно описание. Четиринадест библиотеки извън София съхраняват 610 ръкописни книги. Народната библиотека „Иван Вазов“ е най-голямото хранилище извън София с 356 ръкописни книги.

- Понастоящем библиотеките не са в състояние да закупуват ръкописни книги. 89% от библиотеките с ръкописни колекции отчитат, че нямат перо в бюджета си за тази цел.

1.2. Старопечатни книги

Съгласно приетото научно схващане понятието „старопечатни книги“ включва следните категории:

- църковно-славянски (XV-XIX в.);
 - български книги от периода на Възраждането (1806-1878);
 - други (отпечатани преди 1800).
- Общият брой старопечатни книги във всички анкетираните библиотеки е 36 468. От тях 24 287 (69%) са български книги от периода на Възраждането (1806 – 1878 г.), а 7761 (22%) – други (отпечатани преди 1800) и 3288 (9%) – църковно-славянски (XV-XIX в.).
 - 68 библиотеки притежават поне една старопечатна книга. Колекциите на 52% от анкетираните библиотеки съдържат до 100 книги. Седем библиотеки (12%) притежават повече от 1000 старопечатни книги.
 - Редките и стари образци, илюстриращи историята на славянското кирилско книгопечатане между XV и XIX в., са сравнително най-добре представени във фондовете на Националната библиотека „Св. Св. Кирил и Методий“ и Църковно-историческия и архивен институт към Българската Патриаршия.
 - Делът на инкунабулите и палеотипите е твърде скромнен. Има данни за наличието на такива книги в църковни библиотеки, които поради невъзможен достъп останаха извън рамките на проучването.
 - От чуждоезиковите старопечатни книги най-голям е делът на книгите на гръцки език, но се откриват и ценни издания на латински, италиански, френски и немски.

1.3. Продължаващи издания 1844-1878

- 40 библиотеки притежават поне едно заглавие от периода 1844-1878 г. В 41% (16 библиотеки) могат да бъдат открити до 10 заглавия. С над 50 заглавия са 3 библиотеки.
- Общият брой на продължаващи издания от периода 1844-1878 във всички анкетираните библиотеки е 723 (това са повтарящи се заглавия в различните библиотеки, пълният брой регистрирани по библиографски източници продължаващи заглавия за периода е 96). От тях 388 (54%) са български списания от периода на Възраждането и 335 са вестници от периода 1846 – 1878.

1.4. Продължаващи издания 1878-1944

- 54 библиотеки притежават поне едно продължаващо заглавие от периода 1878-1944. В 7 библиотеки (13%) има по-малко от 10 заглавия. Пет библиотеки (9%) притежават повече от 1000 заглавия.
- Общият брой заглавия продължаващи издания за периода е 25 128 (това са повтарящи се заглавия в различните библиотеки). От тях 15 854 (64%) са списания (1878-1944 г.) и 8 972 (36%) – вестници (1878-1944 г.). Респондентите не са определили вида на 30 продължаващи издания.

1.5. Архивни документи, снимки, портрети, пощенски картички

- Архивни документи, снимки, портрети и пощенски картички са налични в 23 библиотеки. Архивни документи се съхраняват в 14 библиотеки, портрети и снимки – в 21 библиотеки, (12 библиотеки притежават всички видове архивни документи, вкл. портрети и снимки). В 4 библиотеки (18%) броят им е по-малък от 50. Две библиотеки притежават повече от 3000 архивни документи.
- Общият брой архивни единици е 3 229 391. От тях 3 145 708 (97%) са архивни документи, а 83 583 (3%) – снимки и портрети. Респондентите не определят вида на 50 документа.
- Архивните документи са обособени в самостоятелни колекции в 43%, а снимките и портретите – в 67% от библиотеките, притежаващи такъв тип документи.

1.6. Други ценни колекции

Анкетната карта съдържа и отворен въпрос за други ценни колекции, за да установи какво още се възприема като наследство, заслужаващо трайно опазване. Резултатът е подробен списък от колекции (наброяващ 114 191 единици) на 29 библиотеки, смятани за редки и ценни. Това са предимно книги с автографи, лични колекции на писатели и обществени фигури, съхранявани като обособена колекция, миниатюрни публикации и др. Макар че не попадат в категорията „книжовно наследство“, тези колекции могат да бъдат проучени и определени на по-късен етап за дълготрайно съхранение. Още повече от проучването става ясно, че 9 библиотеки (47%) от тези, които дигитализират, вече са дигитализирали такъв вид материали (вж *Графика 5*).

2. Условия за съхранение. Консервационни мерки

Пълният доклад от проучването съдържа подробна информация за хранилищата, стелажите,

светлинния режим, температурата и влажността, дезинфекцията, дезинсекцията и консервацията за всеки вид от документите, обект на изследването: ръкописни книги, старопечатни книги, продължаващи издания 1844-1878, продължаващи издания 1878-1944, архивни документи.

Обобщението на усреднените данни за цялата група изследвани видове е както следва:

Хранилищни зони: 54% от библиотеките с ръкописни книги ги съхраняват в обособени хранилища или специални шкафове. За останалите видове документи типичната практика е да се съхраняват в общи хранилища заедно с другите фондове. Само около 30% от библиотеките съхраняват старопечатни книги и периодика 1844-1878 в обособени хранилища.

Специални стелажи за продължаващи издания са налични в 40% от библиотеките. Нито една библиотека не притежава компактуси.

Необходимият светлинен режим не се поддържа в 70% от библиотеките.

Мониторинг на температурата и влажността не се извършва в 81% от библиотеките.

Пожароизвестителна система не е налична в 50% от библиотеките; само 26,3 % от библиотеките твърдят, че имат нова пожароизвестителна система, която отговаря на съвременните изисквания.

Професионални системи за поддържане на чистота не се използват в 58 % от библиотеките.

Профилактиката чрез дезинфекция и дезинсекция е недостатъчна. Дезинфекцията се прави редовно в 27% от библиотеките, докато дезинсекцията – в 45% от библиотеките. 77% от библиотеките не притежават камера за дезинфекция на новонабавени материали, принадлежащи към книжовното наследство.

Масовата консервация (неутрализация) е необходима за 75% от продължаващите издания. Обезпокоително е, че 10% от библиотеките не са в състояние да отговорят дали фондовете им се нуждаят от неутрализация.

Реставрацията се извършва само в Националната библиотека и в Центъра за славяно-византийски изследвания „Проф. Иван Дуйчев“ в Софийския университет само за ограничено количество застрашени книги, поради високата цена на процедурата. Много рядко Националната библиотека реставрира документи на други институции, отново поради същата причина.

Липса на защита и сигурност за книжовното наследство, съхранявано в манастирските и църковните библиотеки. При посещенията на анкетиращите екипи в манастирите се оказва, че основната причина да не се разкриват техните колекции за обществото е страхът да не бъдат откраднати, след като се знае локализацията им.

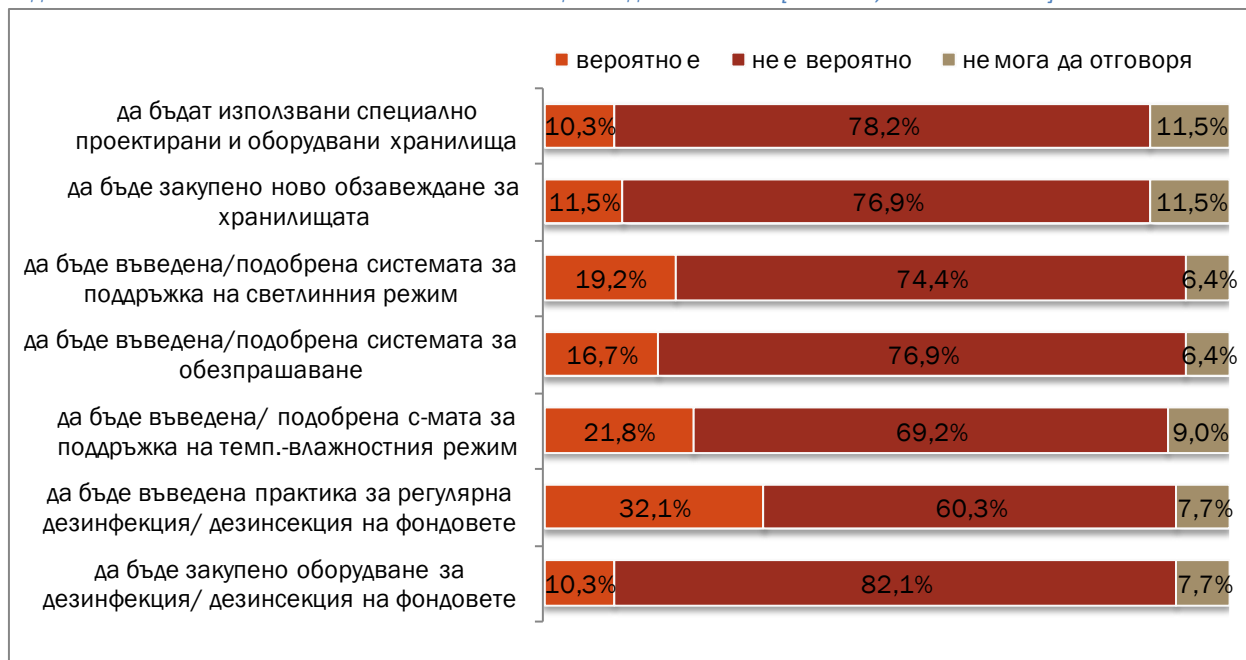
В анкетната карта съзнателно не беше включен въпрос за внедряването на най-съвременните изисквания за опазване и съхранение, представени в международния стандарт БДС ISO 11799:2008 *Информация и документация. Изисквания за съхраняване на архивни и библиотечни документи*, който е утвърден в България. Тези изисквания са неприложими при сегашната материална база и финансиране на библиотеките.

Четиринадесет години след първото изследване на ББИА се повтаря изводът, че *“Условията за съхранение на библиотечни и архивни фондове в българските библиотеки не отговарят на съществуващите международни стандарти”*. („Национална програма за опазване на библиотечните фондове”, СБИР, 1997).

Перспективите за подобряване на условията за съхранение и консервация не са благоприятни - в 51% от библиотеките е много вероятно да не бъдат предприети никакви мерки. Само 5% от библиотеките очакват подобрения относно всички гореспоменати мерки. Относително добри

перспективи има пред 11% (9 библиотеки) – те твърдят, че вероятно ще осъществят 4 от споменатите мерки.

Графика 2. Колко вероятно е в следващите 2 години във вашата библиотека да бъдат предприети следните мерки за подобряване на условията за съхранение и консервация на документите? [База: 78, неотговорил: 3]

3. Обхват и качество на библиографското представяне в библиотечните каталози

Достъпът до документите, принадлежащи към книжовното наследство, зависи от:

- наличността на библиографско описание за всеки документ;
- качество и пълнота на съществуващата библиографска информация;
- възможност за обмен на библиографски данни и представянето им в сводни каталози за лесен достъп от едно място.

По тези причини проучването включва отделен блок, изследващ каква информация съществува в библиотеките за документите от книжовното наследство и какъв е достъпът до нея.

Имайки предвид, че не всички документи са каталогизирани, работната група добави въпрос за регистрация на първо ниво – опис или инвентарна книга (в печатен или електронен формат). Таблицата от *Графика 3* показва степента на регистрация на първо ниво, степента на каталогизиране, процента библиотеки, които осигуряват библиографска информация чрез онлайн каталози, както и процента библиотеки, където част от документите остават „скрити“, т.е. не са каталогизирани:

Графика 3.

Вид документи	Библиотеки с регистраци на 1-во ниво (опис или инвентарна книга)	% библиотеки, които са ги каталогизирали	Брой библиотеки, осигуряващи онлайн достъп до каталожните записи	% библиотеки, на които предстои да каталогизират наличностите	% некаталогизирани спрямо каталогизираните
Ръкописни книги	100%	40%	3 библиотеки	60%	17.2 %
Старопечатни книги	94%	57%	21 библиотеки	43%	16.5 %
Продължаващи издания 1844-1878	100%	72%	12 библиотеки	28%	25.7 %
Продължаващи издания 1878-1944	94%	83%	14 библиотеки	17%	2 %
Архивни док., портрети, снимки	65%	20%	2	80%	3.9%

- Смустващ е фактът, че няма регистрация дори на първо ниво (инвентарна книга или опис) за старопечатни книги в 6% от библиотеките, за продължаващи издания 1878-1944 - в 6% от библиотеките и за архивни документи - в 35 % от библиотеките.
- Проучването констатира, че каталогизирането на документите, принадлежащи към културното наследство, не е пълно. Предпоследната колонка от таблицата на *Графика 3* показва процента библиотеки, в които част от документите не са каталогизирани.
- Макар че процентът на библиотеките с некаталогизирани документи е висок, процентът на некаталогизираните документи спрямо каталогизираните е много по-нисък: Ръкописни книги: 17.2%; старопечатни – 16.5%; продължаващи издания 1844-1878 – 25,7%; продължаващи издания 1878 -1944 - 2%; архивни документи, снимки, портрети – 3.9% Средният процент некаталогизирани за всички видове е 13%.

Съществува голямо разнообразие в подходите за регистрация и каталогизиране, което предполага затруднения при обмена на библиографски данни между библиотеките. Степента на онлайн достъп до библиографските данни за колекциите е ниска. Въпреки това, библиотеките работят усилено по каталогизирането и добавянето на информация за тези документи в сводни каталози. Има няколко сводни каталога, формирани на регионален или институционален

принцип. В повечето случаи обаче, в съществуващите мрежи се обменят записи за споделено каталогизиране само между библиотеки, използващи един и същ библиотечен софтуер. Изключение прави мрежата на НАБИС, която позволява обмен между различни интегрирани библиотечни системи чрез използване на формата MARC 21 и протокола Z.39.50.

4. Микрофилмиране и дигитализация на книжовното наследство с оглед опазване и достъп

Микрофилмиране

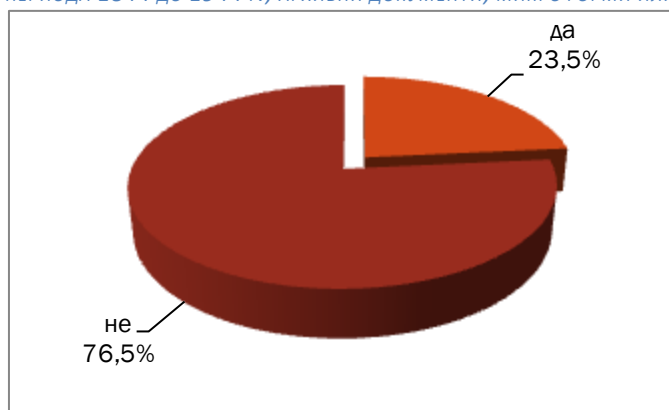
- Само 16 библиотеки (20%) притежават микроформи на оригинали, които принадлежат към книжовното наследство. Слабият интерес към създаването и предоставянето на потребителите на микрофилмови носители на информация е една от причините за лошото физическо състояние на оригиналите на документите, свързани с книжовното ни наследство, поради прекомерното им ползване. Това се отнася особено до продължаващите издания 1878-1944.
- Най-голям е броят на библиотеките, съхраняващи микроформи на продължаващи издания 1878-1944, следвани от библиотеките с микроформи на продължаващи изадния 1844-1878 и ръкописи.
- Само 10 от анкетирани библиотеки, притежаващи микроформи, разполагат с апарат за четене на тези документи, докато останалите 6 библиотеки съхраняват, без обаче да предоставят възможност за ползването им. Едва 4 (25%) разполагат със скенер за прехвърляне на микрофилмовото изображение на дигитален носител. Въпреки това, 7 от библиотеките от тази група (44%) имат намерение да прехвърлят микроформите на дигитален носител – 3 от тях за ползване на място и 4 – за онлайн достъп.
- Основните причини библиотеките да не дигитализират микроформи са:
 - финансов дефицит – за 43,8% от библиотеките;
 - физическото състояние на микроформите не позволява – за 6,3%.

Дигитализация

Кой дигитализира

Почти една четвърт (19 библиотеки) от всички анкетирани библиотеки, притежаващи документи от книжовното наследство, са дигитализирали част от колекциите си.

Графика 4. Притежава ли библиотеката дигитализирани ръкописни и старопечатни книги, продължаващи издания от периода 1844 до 1944 г., архивни документи, микроформи или други ценни колекции [База: 81]

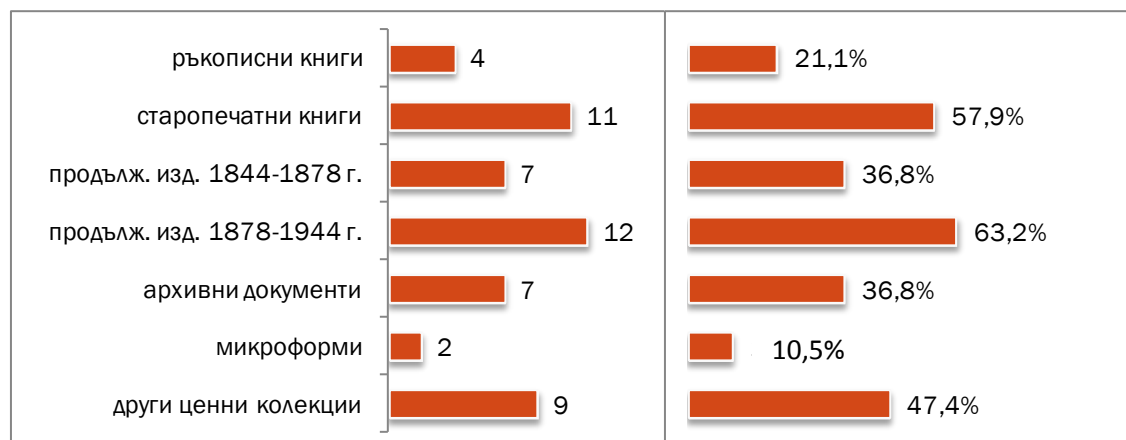

Библиотеките, които дигитализират, са: Националната библиотека „Св. Св. Кирил и Методий“, 2 университетски (на Софийския университет Св. Климент Охридски и на Шуменския университет „Епископ Константин Преславски“, 3 библиотеки от системата на БАН (ЦБ и 2 институтски библиотеки), 12 регионални библиотеки (Варна, Велико Търново, Габрово, Добрич, Народна библиотека „Иван Вазов“ - Пловдив, Русе, Силистра, Сливен, Столична библиотека, Търговище, Шумен и Ямбол) и една читалищна – Библиотека „Родина“ - Стара Загора.

Какво се дигитализира

Най-голям е броят на библиотеките, които притежават дигитализирани продължаващи издания 1878-1944 – 12 библиотеки от общо 19. Следват 11 библиотеки с дигитализирани старопечатни книги и 9 библиотеки с дигитализирани други ценни колекции.

Графика 5 . Библиотеки, притежаващи дигитализирани документи по видове – в брой и процент [База: 19]

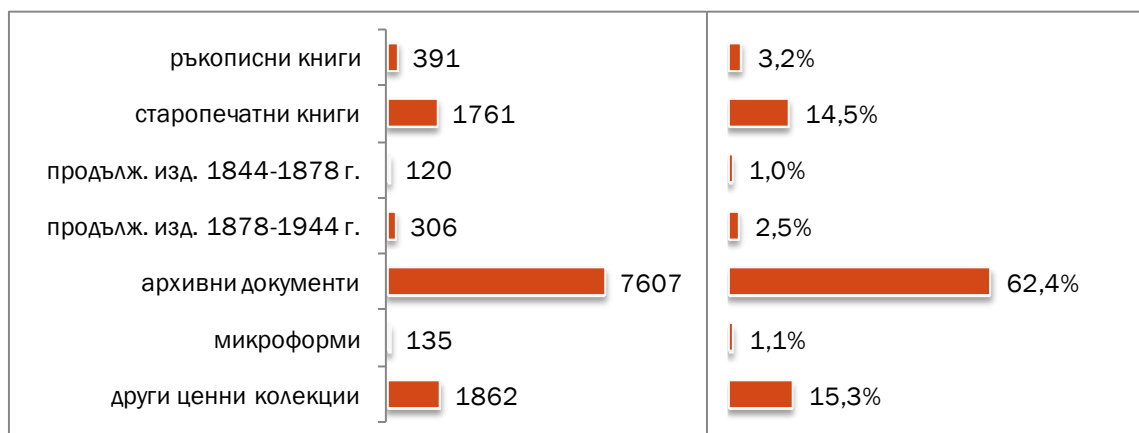
Изборът на повечето библиотеки да дигитализират приоритетно продължаващи издания може да се обясни както с най-масовото им търсене и многократното им използване от широк кръг потребители, така и с факта, че те са най-застрашени от унищожаване като книжен носител.

Обем на дигиталните колекции

Изследваните библиотеки, осъществяващи дигитализация, разполагат с 12 182 дигитализирани документа (един документ означава едно заглавие за всички години, за които е дигитализирано). Броят на дигитализирани архивни документи е най-голям – 7607, следван от старопечатните книги – 1761. Големият брой дигитализирани архивни документи идва от портрети, снимки, пощенски картички и др. п. малки по обем източници.

Графика 6. ПРИТЕЖАВАНИ ДИГИТАЛИЗИРАНИ ДОКУМЕНТИ ПО ВИДОВЕ – В БРОЙ И В ПРОЦЕНТ

Бележка: на графиката: 1) брой дигитализирани документи съответния вид [база: 19 библиотеки], и 2) дял на съответния вид документ в общия брой дигитализирани [база: 12182 документа]

- Липсата на достатъчен микрофилмов ресурс в библиотеките от една страна и похабените им оригинали, от друга, обуславят и друг проблем - невъзможността дори на най-големите библиотеки да осъществят в пълнота проектираната дигитализация на най-ценното от притежаваното от тях книжовно наследство.
- 345 от 391 дигитализирани ръкописни книги принадлежат на Националната библиотека.
- „Другите ценни“ дигитализирани колекции включват екслибриси, краеведски документи, музикални записи, пощенски картички, миниатюрни издания.
- Зад малките стойности на дигитализираните продължаващи издания се крият най-големите обеми, защото едно заглавие на дигитализиран вестник за целия период на издаването му обхваща понякога и до 20 000 файла.
- Делът на каталогизираните и дигитализираните документи спрямо общия брой налични документи е както следва:

ГРАФИКА 7.

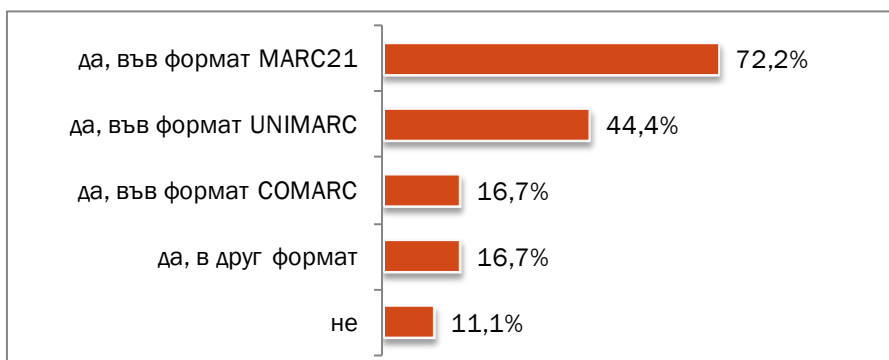
Вид документи	Наличност в библ. единици	Дял на каталогизираните	Дял на дигитализираните
Ръкописни книги	7952	82,8%	4,9%
Старопечатни книги	36 468	83,5%	4,8%
Продължаващи издания 1844-1878	723	74,3%	16,6%
Продължаващи издания 1878-1944	25 128	98%	1,2%
Архивни документи, портрети, снимки и др.	3 229 391	96,1%	0,2%

- Само 5,54% от цялото книжовно наследство, съхранявано в българските библиотеки, е дигитализирано.

Достъп и технологична съвместимост

- Различните софтуери за каталогизация, използвани от анкетираните библиотеки, могат да предоставят стандартизиран изход на данни в MARC21 / UNIMARC в две трети от българските библиотеки. Това е предпоставка за възможен обмен на библиографски записи на дигитализирани документи с други национални и международни бази данни, за информационно търсене от т.н. разпределени услуги (distributed services), напр. ARROWS.

Графика 8. Позволява ли софтуерът за регистрация на документи в електронна форма, стандартизиран изход в машинночетима форма, ако да - формат? [База: 18, неотговорил: 1]

- Достъпът до пълния текст (картина, звук) се предоставя главно чрез библиотечния уебсайт (за 58% от дигитализиращите библиотеки) или чрез други сайтове (за 42% от библиотеките).

Графика 9. Достъп до дигиталните ресурси [база:19]

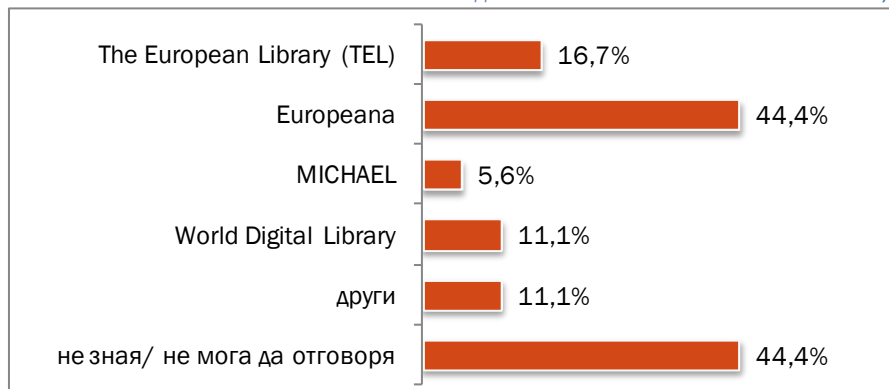
- Онлайн достъпът обикновено е безплатен – това важи за 94% от библиотеките.

Съвместимост

- Мастер файловете на дигитализираните документи се съхраняват главно в tiff и jpeg формат в 61,1% от дигитализиращите библиотеки. Фактът, че 61,1% от библиотеките поддържат дигитален архив в tiff формат, макар и той да изисква сериозни инвестиции в осигуряване на сървъри и други технически средства, означава, че те имат намерение да опазват дигиталните си колекции според европейските изисквания и да участват в международни проекти и портали.
- Дигиталните ресурси най-често са технологично съвместими с портала Европеана (8 библиотеки - 44%; в момента колекции на 4 от тях са достъпни в Европеана), което безспорно е индикатор за високопрофесионална работа на екипите, занимаващи се с дигитализация, а също и за дългосрочна политика на ръководствата им по отношение на перспективите на развитието ѝ в съответствие с европейските стандарти. Смущаващо е обаче, че също толкова библиотеки не знаят дали ресурсите им могат да бъдат

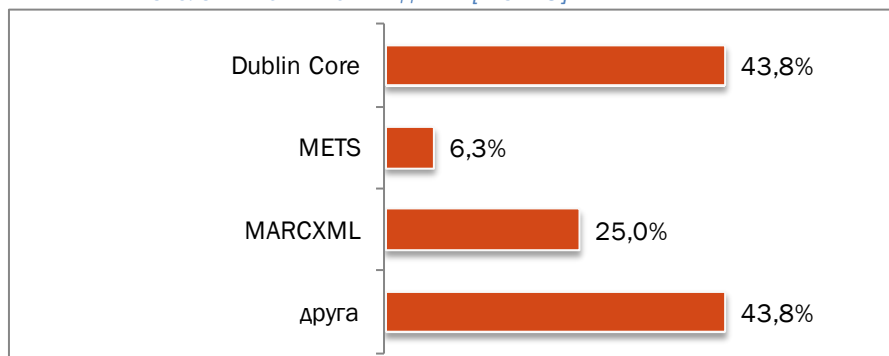
представени в глобалните дигитални библиотеки. Това от своя страна е индикатор за нуждата от системно обучение на персонала.

Графика 10. ТЕХНОЛОГИЧНА СЪВМЕСТИМОСТ НА ДИГИТАЛНИТЕ РЕСУРСИ С ОНЛАЙН ПОРТАЛИ/ УСЛУГИ [БАЗА:18, НЕОТГОВОРИЛ:1]

- Използването на стандартни схеми за метаданни за описание на обекти означава, че:
 - данните могат да се управляват, търсят, намират и използват;
 - данните са интероперабилни - могат да бъдат част от по-големи бази данни като Европеана.
- Основният международен стандарт Dublin Core се използва от 43%,8 от дигитализиращите библиотеки. Това позволява техните колекции да бъдат намирани чрез Европеана. Същият процент, 43,8% , дават отговор „друга схема“, което на практика значи, че едва ли данните са съвместими с други бази-данни.
- Някои библиотеки подават противоречива информация относно използването на машинночетими формати, метаданни и съхранението на дигитализирани файлове. Очевидно е, че не всички библиотеки започват дигитализация с необходимата предварителна подготовка и капацитет.

Графика 11. ИЗПОЛЗВАНА СХЕМА С МЕТАДАННИ [БАЗА:19]

- Дигитализацията се интерпретира по различни начини от библиотечните специалисти:
 - произвеждане на дигитални копия за дългосрочно съхранение, не винаги обаче организирани в база данни, която да е съвместима с международните стандарти.

Това разкрива едно типично погрешно разбиране на дигитализацията като „тясна концепция за специфично улавяне на текст и картина вместо концепция за управление на дълга верига от процеси“**.

- произвеждане на дигитални копия за дългосрочно съхранение и осигуряване на метаданни, които позволяват изграждане и организация на бази данни, информационно търсене и съвместимост с локални и глобални бази данни. Близко 55% от дигитализиращите библиотеки показват доказателство за втората интерпретация на дигитализацията.

5. Библиотечен персонал и подготвеност за извършване на съхранителни и дигитализационни дейности

Общият брой на персонала, зает в опазването на книжовното наследство е 266, средно по 2,8 на библиотека. Това представлява 17% от човешкия ресурс, работещ в изследваните библиотеки.

В повечето случаи отговорността за този тип документи е поверена на един човек. Трима или повече служители са включени в процеса на дигитализация в 67 % от дигитализиращите библиотеки.

През последните 5 години персоналят само на една четвърт от библиотеките е участвал в обучения: 8% от тях по проблемите на профилактиката, консервацията и реставрацията; 17% - по дигитализация.

Кадровото осигуряване на процесите по опазване, съхранение и дигитализация е слабо. В същото време не се провежда системна продължаваща квалификация на персонала, особено за кадрите, отговорни за физическото съхранение на оригинални документи.

6. Финансиране

Данните за бюджетите на библиотеките за закупуване на заглавия от изследваните видове документи за дейности за профилактика, консервация и реставрация и за дигитализация са оскъдни и вероятно, в голяма част от случаите, доста неточни. Това се дължи на няколко факта. На първо място, в бюджетите на библиотеките няма фиксирани такива пера, т.е. средствата се отделят, ако е възможно, което представлява почти непреодолима бариера по отношение на обновяването и съхраняването на фондовете. Второ, някои библиотеки не разполагат със самостоятелни бюджети, а средствата за издръжката им са част от бюджета на институцията, към която са обособени, което още повече затруднява дейността и почти лишава библиотеката от възможности за предприемане на конкретни мерки в една или друга посока. И трето, дори бюджетът да е самостоятелен, той е толкова ограничен, че на практика се оказва невъзможно да се осигурят средства за други дейности, освен за издръжката на самата библиотека и персонала ѝ.

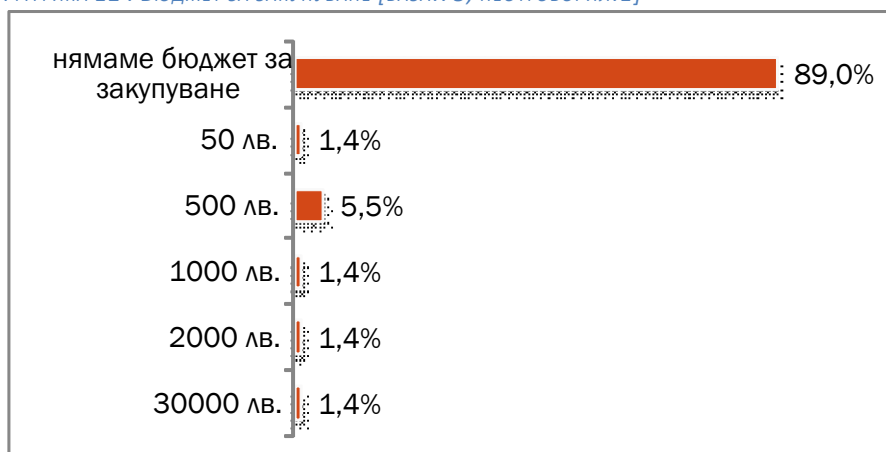
Обобщените резултати по отношение на отделяните средства са повече от притеснителни:

За закупуване на някои от изследваните видове документи:

При 89% (65 библиотеки) бюджетът е 0 лв. годишно. Останалите изхразходват много малки

суми, както се вижда от *Графика 12*. Средно на година за закупуване се отделят 69 лв. на библиотека.

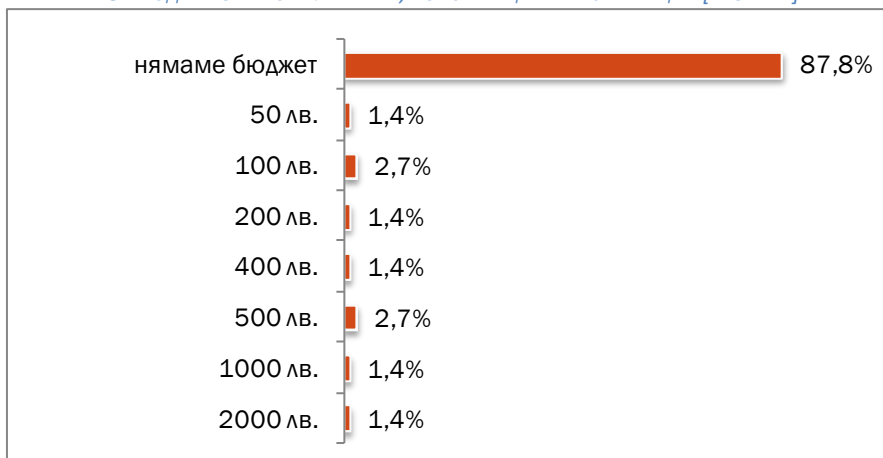
Графика 12 . Бюджет за закупуване [База:73, неотговорил:1]

За дейности за профилактика, консервация и реставрация

При 88% (65 библиотеки) бюджетът е 0 лв. годишно. Средно на година за тези дейности се отделят 39 лв. на библиотека.

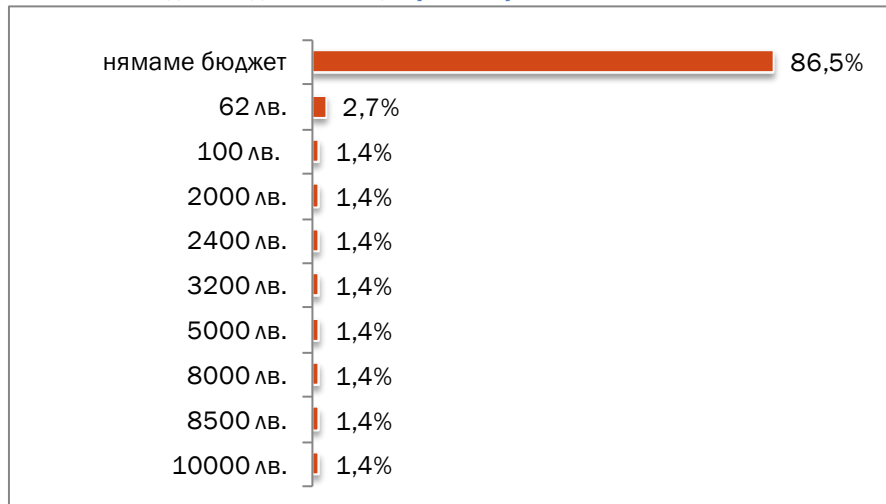
Графика 13. Бюджет за профилактика, консервация и реставрация [База:74]

За дигитализация

При 87% (64 библиотеки) бюджетът за дигитализация е 0 лв. годишно. Средно годишно една библиотека отделя 396 лв. за дигитализация.

Графика 14. Бюджет за дигитализация [БАЗА:74]

Едва 23% от библиотеките в последните 5 години са участвали в проекти, свързани с опазването и достъпа до книжовното наследство.

Основният източник на средствата за дигитализация е финансирането по проекти, разработени от библиотеките.

Приоритети на библиотеките за следващите 2 години

В среда на постоянно повишаващи се изисквания към обслужването в библиотеките и възможностите за използването на ресурсите им, основен техен приоритет до края на 2012 г. е дигитализацията, осигуряването на онлайн достъп и предлагането на електронни услуги (57%). На второ място е поддръжката на материалната база, спомената като задача от първостепенно значение от 40% от библиотеките. На трето място (39%) е профилактиката, консервацията и съхранението на фондовете (Графика 15).

Графика 15. ПРИОРИТЕТИ НА БИБЛИОТЕКИТЕ ДО КРАЯ НА 2012 Г. [БАЗА: 72, НЕОТГОВОРИЛ: 9]

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

1. Документи, принадлежащи към книжовното културно наследство, са локализирани в 78 от анкетираните 81 библиотеки. Общият брой документи по видове е: 7952 ръкописни книги, 36 468 старопечатни книги, 723 повтарящи се заглавия на продължаващи издания 1844-1878 (96 уникални заглавия), 25 128 повтарящи се заглавия на продължаващи издания 1878-1944, 3 229 391 архивни документи, снимки, портрети и пощенски картички. Изхождайки от данните за обема и обхвата на документите, принадлежащи към книжовното наследство и тяхната повтаряемост в библиотеките, напълно е възможно тези масиви да бъдат организирани с оглед оптималното им съхранение, опазване и осигуряване на достъп до тях.

2. Книжовното културно наследство на България е сериозно застрашено. По-голямата част от анкетираните библиотеки са разположени в сгради и помещения, които не са специално проектирани, а са приспособени за целта. Поради това условията за съхранение и извършваните дейности по профилактика, консервация и реставрация са неадекватни и не отговарят на съвременните изисквания, норми и стандарти. Ситуацията в църковните и манастирските библиотеки е неясна.

Необходими са сериозни инвестиции и ресурси за:

- създаване или доизграждане на подходяща материална база и обзавеждане, необходими за правилното нареждане и съхранение на материалите;
- създаване и поддържане на необходимите условия и климатичен режим за дълготрайно съхранение на оригиналите;
- неутрализация и реставрация на голяма част от документите, особено на тези, които ще бъдат определени за дигитализиране (необходими предпоставки за качествени дигитални образи).

За осъществяване на една бъдеща национална програма за опазване и достъп до книжовното наследство са необходими допълнителни изследвания за:

- сравнение на физическото състояние на едни и същи продължаващи издания в различни библиотеки и идентифициране на най-запазените и най-пълните течения с цел дигитализиране;
- установяване на брой и обем оригинали, които задължително трябва да се реставрират преди да се дигитализират, и остойностяване на процеса;
- ранжиране на приоритетите за опазване и съхранение.

3. Налична е библиографска информация за документите, принадлежащи към книжовното наследство, с изключение на 13% от тях, чиято каталогизация предстои. Информацията за всички документи е разпръсната в редица каталози на отделни библиотеки и сводни каталози, организирани на регионален или друг принцип. Създаването на своден каталог на ръкописното наследство все още предстои. Липсва и национален своден каталог на българската книжнина. Това е сериозна пречка за популяризирането и използването на книжовното наследство.

4. Конвертирането на оригинални документи на друг носител с цел опазване и достъп се осъществява в доста скромнен мащаб в сравнение с тези процеси в държавите членки на Европейския съюз.

Колекциите от микроформи, копия на документи от книжовното наследство:

- а/ не са надежден архив за значителна част от оригиналите;

б/не се използват ефективно във всички библиотеки и не се предоставят на потребителите;
в/ не се възприемат от библиотечния персонал като сериозен източник за дигитализиране.

Въпреки заявените приоритети на библиотеките за разширяване на дигитализацията, онлайн достъпа и електронните услуги, едва една четвърт от анкетираните библиотеки дигитализират документи от книжовното наследство.

Само 5,54% от цялото книжовното наследство на България е дигитализирано. Процентът е още по-малък, ако се вземат предвид само библиотеките, които наред със сканирането изграждат бази данни, съвместими с международните и предоставят онлайн достъп до дигиталните копия.

Постигнатото до момента в дигитализацията е резултат от инициативите и усилията на индивидуални библиотеки, които се стремят да съхранят и осигурят достъп до техните колекции. Наблюдават се единични случаи на сътрудничество между библиотеки. Национална координация на процеса не се осъществява. Поради това:

- няма национален регистър на дигитализираните обекти;
- отсъстват национално съгласувани критерии за обектите на съхранение и достъпа до книжовното наследство.
- отсъства разпределение на ангажиментите между библиотеките, държавата и частния сектор.

5. Персоналът в библиотеките, зает с опазването и достъпа до книжовното наследство, не е достатъчен и не притежава необходимата квалификация, за да посрещне новите предизвикателства и динамичните промени. Националната програма за опазване и достъп до книжовното наследство трябва да включва и система от мерки за продължаващо обучение по всички аспекти на съхранението опазването, включително по подготовка и управление на проекти.

6. Средствата от бюджетната субсидия за осигуряване и поддържане на условия за правилно опазване, съхранение на оригинални документи и достъпа до тях са крайно недостатъчни. Дигитализацията се извършва предимно чрез финансиране по проекти на библиотеките. Няма национални програми, предназначени за дигитализация на книжовното наследство.

Резултатите от проучването показват нуждата от национална стратегия за дълготрайно съхранение на оригиналите и за дигитализация; стратегия, която подрежда националните приоритети и гарантира тяхното финансиране в съответствие с документите на Европейската комисия за опазване и достъп до културното наследство.

* Състав на Работната група: Илко Пенелов (СУ “Кл. Охридски”), Милена Миланова (СУ “Кл. Охридски”), Цветанка Панчева (Национална библиотека “Св. св. Кирил и Методий”), Мария Велева (Национална библиотека “Св. св. Кирил и Методий”), Радка Калчева (РБ “П. Славейков” – Варна), Яна Спасова (Естат).

** Digitization Education: Courses Taken and Lessons Learned <http://dlib.org/dlib/march09/dahlstrom/03dahlstrom.html>).